

Fordítástudomány 2001
Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó
Budapest, 2001. március 22–23.

Sándor Claudia

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja idén tavasszal immáron harmadszor volt házigazdája a „Fordítástudomány 2001” címmel megrendezett konferenciának. Ez a konferencia része „*A magyar fordítók és tolmácsok napja*” című rendezvénysorozatnak, amelyet az FTK hagyományosan közösen rendez az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodával (OFFI), valamint a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületével (MFTE).

Klinghammer István, az ELTE rektora megnyitójában biztosította a megjelenteket arról, hogy a Fordító- és Tolmácsképző Központnak a költözés után is hasonló adottságokkal rendelkező helye lesz; az Amerikai úti épületben tett körsétája során saját szemével is megbizonyosodhatott arról, milyen kényelmetlenségeket vállal magára az Intézet, ha a kiválóan felszerelt termekből ideiglenesen máshová költözik.

Klaudy Kinga, az FTK vezetője bevezetőjében elmondta, hogy mivel az első nap témái: „*A memória szerepe a tolmácsolásban*” ill. „*Az EU-terminológia fordítása*” minden résztvevő számára nagyon érdekes gondolatokat és információkat ígérnek, az előadásokra, majd az azokat követő (egyébként igen élénk) vitára is – az előző évi szekciók helyett – plenáris ülések keretében kerül sor.

Az első nagy témáról „*Nyelvfeldolgozás és munkamlékezet*” címmel Pléh Csaba és a nála Ph.D. hallgató Németh Dezső Szegedről adott elő (ld. cikk). Tolmácsok számára bizonyára nem újdonság, hogy a hosszútávú (LTM) és a rövidtávú memória (STM) mellett a szinkrontolmácsolás során a munkamemóriának (*working memory*) is fontos szerep jut. Ez utóbbit megkülönböztetik az STM-en belül, mint néhány másodpercig információt tároló kapacitást, amelyben az folyamatosan cserélődik. Különböző kísérleteket végeztek a munkamemória kapacitásának felmérésére, melyek során számokat, értelmetlen vagy hosszú, akár 9 szótagos szavakat ill. egymás után elhangzó mondatok utolsó szavait kellett a tesztalanyoknak megjegyezniük, majd visszaadniuk. A tesztek a klasszikus 7 ± 2 egység megjegyezhetőségét erősítették meg. A munkamemória kapacitása következtetni enged a LTM-kapacitásra is, de talán ennél is érdekesebb, hogy a nyelvtanulás eredményességére is. Azok az emberek, akik értelmetlen szavakat is képesek akusztikusan megfejtetni és megismételni ill. hosszabb távon megjegyezni és felidézni, azaz akiknél a fonológiai hurok (*phonological loop*) révén gyors a nyelvfeldolgozás, azok könnyebben tanulnak idegen nyelvet. Hosszas ismételtetés után (*subvocal rehearsal*) az új információ rögzít-

hető a LTM-ben, de folyamatos ismétlés és lehívás nélkül akár már 6 óra után elveszhet.

Az eredményes, könnyed tolmácsolás kulcsa többek között tagadhatatlanul a felkészülés is, azaz a LTM explicit memóriájában tárolt tudásanyag felfrissítése. Az *episodic memory*ként is ismert memória tárolja az enciklopedikus, a tárgyi tudásunkat és a személyes élményeinket, tapasztalatainkat a világról. A procedurális memória a folyamatokat, módszereket „menti el”, amelyekkel bizonyos feladatokat elvégzünk. A szimultán tolmácsolás elsajátítása során gyakorlással az egyes műveletek (*comprehension = listen+analyze, speech production, monitoring*) párhuzamosan működtethetők, azaz automatizálódnak, ettől tűnik könnyednek a tapasztalt tolmács teljesítménye, hiszen kevesebb erőfeszítésébe kerül a munka. Mivel beszéd közben „természetellenesen” veszünk levegőt – az agyi oxigén-utánpótlás hiánya miatt –, 40 perc elteltével egyre nagyobb megerőltetés árán tudjuk saját gondolatainkat kifejezni. Szinkrontolmácsolás esetében ez az idő 30 perc, nem véletlen, hogy (jobb esetben) félóránként váltják egymást a kollégák a kabinban.

Az előadást követően 5 perces hozzászólásra jelentkezett Horváth Ildikó (ELTE, FTK) és Szabó Csilla (BDTF, Szombathely), akik közül az előbbi Daniel Gile erőfeszítés-modelljét (1995) (*effort models of interpreting*) mutatta be. Sajnos az idő rövidege miatt a Kahneman-féle figyelmi kapacitás-modell (*capacity model*) Gile által átdolgozott változatának pedagógiai vonatkozásairól már nem esett szó, pedig lényegében ennek az elméletnek a gyakorlatban való alkalmazhatósága az érdekes. Gile modelljével a hallgatók tolmácsolás során tapasztalt nehézségeit próbálta osztályozni és azok orvoslására stratégiákat ill. taktikákat javasolni. Feldolgozási kapacitás-modelljét (*processing capacity*) arra alapozza, hogy a tolmácsolás során bizonyos mentális operációk/műveletek elvégzéséhez nagy (néha a szükségeset meghaladó) feldolgozási kapacitás szükséges: a megértés (*comprehension*) és a beszédprodukciónak (*speech production*) mellett a rövidtávú memória terhelése is erőfeszítést igényel a tolmácsolótól. Amennyiben a rendelkezésre álló kapacitás nem elegendő az egyes műveletek elvégzéséhez, vagy egy adott időpontban a szükségesnél kevesebb kapacitás jut az egyik részfolyamatra, mert nagyobb erőfeszítést kíván egy másik, a tolmácsolási összteljesítmény romlik. Ha egy hallgató kezdetleges jegyzetelési technikája például a szükségesnél több energiát köt le, akkor már nem tud megfelelően figyelni magára a megértésre (*listen+analyze*), és a konsekutív tolmácsolás alkalmával sem tudja majd visszaadni a szöveget, pedig akkor már maga a tolmács tartja ellenőrzése alatt a rendelkezésére álló figyelmi kapacitást. Gile tanácsa az ilyen hallgatónak az, hogy igyekezzen a jegyzetelésre minél kevesebb energiátallokálni (azaz begyakorolni) és a megértésre koncentrálni. Szinkrontolmácsolás során a beszédprodukciónak kell olyan szintre fejleszteni, hogy az ne kössön le több energiát annál, hogy a hallgató megfelelő mennyiségű kapacitás birtokában a bejövő szövegre tudjon összpontosítani. Szabó Csilla nagyon röviden Ph.D.-dolgozatának témájáról számolt be és tanúbizonyosságát adta annak, hogy a tolmácsolás során alkalmazott kondenzálási stratégiákat (mint kutatási területét) előadásokra is kiválóan tudja alkalmazni.

A további hozzászólások fényt derítettek arra, hogy szinte minden tolmá-

csolást oktató tanárnak hasonlóak a tapasztalatai a kondenzálási technikák vonatkozásában: konsekutív tolmácsolás esetében a hallgatók A-B irányban eleinte hosszabb szöveget adnak vissza, mint az eredeti, anyanyelvükre tolmácsolva viszont képesek a 75%-os tömörítésre. A szinkrontolmácsolás a kezdőknek A-B irányban könnyebb, mert a hallgatók elmondása szerint a bejövő szöveget maradéktalanul megértik (lévén az anyanyelvükön előadva), és biztos repertoárból adják vissza az idegen nyelven. Más kérdés, hogy talán nem ismerik fel az idegen nyelven véthető sokrétű hibalehetőség jelentőségét.

A szünetet követően Anthony Pym „*Language Choice and Language Style in EU Translations*” címmel tartott előadást angol nyelven, melyet az ELTE FTK hallgatói tolmácsoltak. Elmondta, hogy adminisztratív szövegek fordítása során a fordítónak két választása van, ha új, a célnyelven még nem létező terminussal találkozunk: 1. honosítja a fogalmat (*domestication*) vagy 2. modern, idegen terminust vezet be helyette (*foreignisation*), melynek kiejtése a célnyelvi kritériumok szerint alakul. A választást befolyásolja természetesen az a kultúra, amelyikben a fordító él és alkot: a demokratikus berendezkedésű államokban nyilván az a cél, hogy a fordítás olvasója megértse a közvetített üzenetet; ezzel szemben a kirekesztő szemléletű társadalomban az elidegenítő fogalmazás a jellemző. Ez utóbbi következménye az, hogy az elidegenítő terminológiát alkalmazó fordítások olvasói nem birkóznak meg segítség nélkül a szöveg értelmezésével. A terminus kiválasztása révén a fordító – aki egy köztes kultúrához (*interculture*) tartozó lény – persze hatalmi pozíciót tölt be, hiszen döntést hoz és végső soron ő vezeti be az új terminusokat, miközben saját anyanyelvét igyekszik megóvni az idegen hatástól. A fordítónak azonban kötelessége, hogy érthetővé tegye az idegen nyelven írott szöveget; azzal, hogy idegen terminológiával ülteti át, nem szolgálja az olvasót, jóllehet az EU intézményeinek interpretációjában a transzparencia fogalmát messzemenőig szem előtt tartotta. Az EU-terminológiát izlelgetve megállapítható, hogy az nem kifejezetten transzparens sem angol, sem magyar, sem pedig más nyelven; az EU-terminussal szemben ezért általában egy az adott országban közérthető definícióra is szükség van ahhoz, hogy boldoguljon az európai polgár egy-egy szöveg megértésével („*doorstep selling*” = *contracts made at the doorstep*).

A délutáni ülés második nagy előadásában Végső László (a Multi-Lingua Kft. vezetője), Prószycki Gábor (a MorphoLogic ügyvezető igazgatója) és Somssich Réka (IM, EU Főosztály, terminológia-egységesítés ill. koordináció) „*Az Európai Közösségi joganyag fordításának terminológiai kérdései*” témakörben összegyűlt információkat és tapasztalatokat osztotta meg a közönséggel. Végső Lászlótól megtudhattuk, hogy a Közösségi joganyag magyarra történő fordítása intézményesített keretek között egy 1998-as PHARE pályázattal vette kezdetét 20 szakterületről származó szövegek szakmai lektorálásával (angol–magyar viszonylatban), azok alapján szöszedet készítésével. Az egységes terminológia kidolgozásához ill. terjesztéséhez a Kft. segédanyagként megkapta a 25 legalapvetőbb kifejezést (visszatérő fordulatok) ill. egy a jogszabályírásra (jogszabályformára) vonatkozó előírásrendszert. A Multi-Linguvával kapcsolatban álló, megfelelő technikai háttérrel és ismeretekkel rendelkező szabadúszó fordítók és lektorok végezték el a munkát, melyhez nyelvi szoftver támogatást kaptak. Ezen szoftver

ill. az ellenőrzési pontok beiktatása biztosította az egyenletes minőséget. A folyamatosan bővülő glosszáriumot (jelenleg kb. 12.000 kifejezés) a véglegesítés után hivatalossá nyilvánítják és attól kezdve hozzáférhető az Interneten. Prószéky Gábor bemutatót tartott a legújabb, CD-ROM-on hozzáférhető szótárak adta fantasztikus lehetőségekről. Somssich Réka a terminológiai egységesítés folyamatáról adott számot. Magyarországnak a csatlakozásig 80–90 ezer Közlöny oldalnyi joganyagot kell előterjesztenie az EU-nak; világos, hogy ilyen léptékű munkánál a koordináció alapvető fontosságú. A lefordított anyagokat az Igazságügyi Minisztérium hangolja össze: 1999 óta terminológiai inkonzisztencia-vizsgálatokkal szűrik ki a már véglegesített fogalmak nem egységes használatát. 2000-ben szakértőkből (jogászok, nyelvészek, szaklektorok) Terminológiai Bizottság alakult, mely a vitás kérdésekben dönt a helyes kifejezésről, sőt új kifejezéseket is alkot; munkája során az az alapvető elv érvényesül, hogy mindenképpen magyar megfelelőkre kell törekedni, de bevált idegen szót nem érdemes lecserélni (pl. *European dimension* = szó szerint: európai lépték, de inkább európai dimenzió).

A jogászok által felsorolt fogalmak elfogadott fordításai igen heves vitát váltottak ki a jelenlévőkből: volt, aki fordítói praxisára hivatkozva nem kívánta elfogadni, hogy előírják számára egy helyesnek vélt, de valójában helytelen fogalom kötelező használatát; mások kifejezetten örültek annak, hogy az IM leveszi a fordító válláról a végső felelősséget azzal, hogy szaklektorálásnak veti alá a fordítást. Somssich Réka nagyon nyugodtan reagált a felvetésekre és mindenkét megnyugtatóan, hogy korántsem helytelen, hanem sokkal inkább – egyelőre még – idegen kifejezésekről van szó.

Forgách András az Oktatási Minisztérium képviselőjében röviden arról számolt be, hogy a tolmács szakképzésnek (European Masters in CI) hová kell helyezni a hangsúlyait. Az európai piacra történő képzés keretében elsősorban a hallgatók kül- és biztonságpolitikai, belügyi és igazságügyi vonatkozású ismereteit kell bővíteni, meg kell ismertetni velük a csatlakozási tárgyalások menetét, valamint a fordítás ill. tolmácsolás különböző munkaszituációit. Ahhoz, hogy biztosítani lehessen a jól képzett szakemberek kibocsátását, első kézből kapott információkra kell támaszkodni; ennek érdekében egy-egy fejezet vezetője előad a tárgyalás menetéről, esetleg glosszáriumokat nyújt át a diákoknak. A szakmai ismereteken túl az egységes terminológia használata is prioritást élvez. A hallgatók számára megszívlelendő tanács, hogy még tanulmányaik alatt igyekezzenek specializálódni.

Az első nap végén az öregdiákok meséltek személyes tapasztalataikról, munkájukról – kötetlen formában, nagyon kedves vendéglátás mellett, hiszen az FTK fogadást adott minden megjelent tiszteletére.

A második nap házigazdája Szappanos Géza, az OFFI Rt. vezérigazgatója volt. Az első előadó, Kurián Ágnes „*Terminológia a fordítás oktatásában*” címmel bemutatta, hogy a fordítást előkészítő órák keretében hogyan tudatosítják a diákokban a terminológia-gyűjtés fontosságát. Kiemelte, hogy míg a szakfordító egy-egy fordítás témájához eseti terminológia-gyűjtést végez, addig a terminológus tematikus gyűjteményt alkot. (EU-szerte már nagy hagyománya van a terminológus képzésnek.) A fordítások előkészítéséhez – a fogalmi és

nyelvi kompetencia hiányának pótlására – a hallgatók először feldolgozzák a fordítandó anyagot a következő lépésekben: 1. Téma/átfogó szakterület meghatározása pontos alterület szerint, 2. Segédeszközök definiálása, 3. Forrásanyagok azonosítása, 4. Szakemberektől nyert információ, 5. Párhuzamos szövegek feldolgozása. (A tapasztalatok azt mutatják, hogy a célnyelvi gyűjtés hatékonyabb.)

A hallgatók heti 3–4 oldal anyagról készítenek dokumentációt, amelyben felsorolják a forrásanyagokat, a felmerülő problémákat, a megoldott fogalmakat, és ezek alapján szöszedetet állítanak össze. A dokumentáció elemzése és az összegyűlt tudás rendszerezése után következhet maga a fordítás.

Másodikként Klaudy Kinga a „*Fordítástudomány az ezredfordulón III.*” címmel megtartott előadásában azt a kérdést járta körül, hogy mit tehet a fordító a magyar nyelvért a mai világban, amikor igénytelenül megírt, bizonytalan eredetű euro-adminisztrációs szövegekkel találja magát szemben, amelyeknek lefordításához sokszor hiányoznak a célnyelvi megfelelések, amikor az általa kreált új kifejezések talán inkonzisztensek. Tudjuk, hogy a fordítás aktiválja az anyanyelvi kompetenciát, ettől olyan egyedülálló tevékenység. De milyen lehet a nyelvművelő attitűd ebben az új helyzetben?

Az, hogy milyenné válik a magyar nyelv a magyarra történő fordítások révén, a legjobban a fordított magyar korpuszoknak az eredeti magyar szövegekkel való összevetéséből derül ki: megfigyelhető, hogy bizonyos szavak gyakrabban fordulnak elő célnyelvi, mint forrásnyelvi magyar szövegekben; jellemző az is, hogy ugyanaz a szó más-más kontextusban is előfordulhat. A fordított szövegeknél feltűnő, hogy hosszabb tematikus szakaszok szerepelnek („hosszabb lélegzetvétellel kezdődnek”), több a homályos hely, eltolódik a mondathangsúly és ezek miatt sokszor első olvasásra nem is értjük meg, mit olvastunk. Ahhoz, hogy egy fordítóképzés sikeresnek mondhassa magát, tudatos nyelvhasználóvá kell nevelnie a hallgatóit, akik képesek szöveg szinten megoldásokat keresni egy problémára, akik tudnak differenciálni az egyes szövegtípusok szerint az egyes fordítási stratégiák között. Ebben nyújthat nekik segítséget, ha már az idegennyelv-oktatás szerves részeként tanítanak a középiskolákban a fordítást, a szakképzés során pedig kontrasztív szemléleti anyagok segítségével tudatosítanak a diákokban a nyelvi különbségeket, ill. rendszereznek azokat.

G. Láng Zsuzsa a „*Nyelvi sokféleség kezelésének új stratégiái az EU-intézményekben*” címmel vázolta fel azt a nagy történelmi kihívást, amit az EU kénytelen kezelni a keleti bővítés kapcsán. A jelenlegi 110 nyelvkombinációt a mátrix rendszer vagy az ún. „*hub and spoke system*” szerint fedik le. Ez utóbbi elkerülhetetlenné teszi a *relay*-k alkalmazását (közvetítő nyelveken keresztül tolmácsolnak x,y,z nyelvre), ami viszont még magasabb követelményeket támaszt azokkal a tolmácsokkal szemben, akikből a többi kabin veszi a bejövő szöveget. Mostanra már körvonalazódott az Unió szerveiben az az elképzelés is, melynek értelmében az új tagországok nyelveivel 462 nyelvkombinációra bővülő spektrumot a fent említett két rendszer keveredésével lehet majd csak működtetni, mindamellett, hogy az újonnan belépett nyelvekből dolgozó tolmácsoktól elvárják a *retour*-t is, azaz, hogy a B nyelvékre is tolmácsoljanak.

Boronkay Roe Zsuzsa a fordítók és tolmácsok továbbképzési igényeit ill. lehetőségeit sorolta fel: a fordítás vonatkozásában leginkább a számítógéppel

támogatott fordítás (CAT) valamint a hatékony Internet-használat terén merült fel igény. Mind a fordítók, mind a tolmácsok szívesen vennének részt EU-terminológia tematikájú rendezvényeken. A tolmácsok irányított gyakorlási lehetőségre vágnak konzekutív és szinkrontolmácsolásból egyaránt. Lehetőségként a rövid szakmai konferenciák, az MFTE-n belüli rendszeres szakmai tevékenység és az elektronikus levelezés mint állandó konzultációs fórum tűnik kézenfekvőnek. A szervezett programokról értesülni lehet az MFTE hírlevélből, egyes web site-okról (www.elte.hu; www.col>szakmai szervezetek>MFTE) és a jól bevált szájhagyomány útján.

A délelőtti ülés programját Anthony Pym zárta „*Globalization and Employment*” című angol nyelven tartott nagyon tanulságos előadásával. Az angol nyelv – mint lingua franca – elterjedése azt eredményezi, hogy a fordítói piac is egyre bővül, sőt differenciálódik három szegmensre, amelyeknek azonban nem mindegyikében megy végbe azonos mértékben a globalizáció. Az első szegmenst a kis pénzért rossz minőséget nyújtó „fordítók” alkotják; ez a csoport az 1990-es évek óta egyre több tagot számlál, mert manapság már mindenki beszél valamelyest angolul és némi zsebpénzért miért ne fordítaná le az ismerősnek például az étlapot. (Ennek következményeit jól ismerjük.) A második csoporthoz a képzett fordítók tartoznak, akik specializálódásuk (témák) szerint válogatják ki a nekik megfelelő megbízást. Sokan közülük tanítják is a fordítást, és mivel a gyakorlati tapasztalataikra támaszkodnak, nem vitatható a létjogosultságuk. A fordítói piac harmadik, leginkább globalizált szegmensét a fordítóirodákban, vagy a tanácsadó cégeknek dolgozó fordítók alkotják, akiknek a szemlélete alapvetően eltér az előbbi két csoportétól, ui. itt az idő-költség reláció a meghatározó. Bár az egyes csoportok közötti határok meglehetősen megszilárdultak, egy-egy új technológiai vívmányba történő befektetéssel egyik csoportból feljebb lehet lépni a másikba. Mivel ez azonban alapvetően tőke kérdése, a második és harmadik szegmens közötti határ akár be is fagyhat, mivel a legújabb szoftverek birtokában könnyű lépést tartani a világgal és persze könnyebb a jól fizető megbízásokat is megszerezni.

A nap második részében az OFFI Rt., az MFTE és a BKIK Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya tartott közös szakmai fórumot. A rendezvényt az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda által rendezett nagyszabású fogadás zárta.